

Governance with Adjectives: A Typology and Critical Evaluation of the Persian Literature on Islamic, Religious, Alavi, and Transcendent Governance

Mehdi Mahdavian Sadr¹*

¹ Ph.D. in Public Administration, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

**Corresponding author: Mehdi Mahdavian Sadr (Email: mehdi.mahdaviansadr@iaau.ir)*

Received: July 29, 2026 | Revised: August 28, 2026 | Accepted: August 29, 2026 | Published: September 17, 2026

ABSTRACT

Purpose: This study critically evaluates the conceptualization mechanism in the Persian literature on qualified governance—a field that has faced a mass of overlapping terminology over the past two decades without offering researchers a conceptual map for orientation. The aim is not to reject or endorse the normative content of this literature but to methodologically evaluate its concept construction.

Methodology: This is a critical review within the framework of integrative reviews. The population comprised Persian scientific articles published between 2006 and 2025, selected through purposive theoretical sampling. The analysis tool was a seven-criterion framework based on Sartori, Goertz, and Gerring's criteria.

Findings: The identified terms fall into six conceptual families (text-oriented, discourse-oriented, philosophical-hikmi, civilizational-ideal, indigenous-national, and confrontational), with four dominant construction mechanisms (suffixation, juxtaposition, idealization, and confrontation). The seven-criterion evaluation shows moderate definitional clarity, weak differentiation from adjacent concepts and falsifiability, and a dual status in operationalization.

Conclusion: The root of dispersion in this field lies not merely in topic selection but in the mechanism of concept construction. A four-step framework for conceptual disciplining is proposed.

Keywords: Qualified Governance, Conceptualization, Critical Review, Persian Governance Literature, Falsifiability.

ARTICLE INFORMATION

Citation: Mahdavian Sadr, M. (2026). Governance with Adjectives: A Typology and Critical Evaluation of the Persian Literature on Islamic, Religious, Alavi, and Transcendent Governance. *Journal of Modern Studies in Management & Organization*, 3(2), 47-66.

DOI: [10.22034/jmsmo.2026.594394.1053](https://doi.org/10.22034/jmsmo.2026.594394.1053) | eISSN: [3092-6920](https://doi.org/10.22034/jmsmo.2026.594394.1053)

Copyright: © The Author(s). Authors retain copyright and full publishing rights. This article is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Publisher's Note: JMSMO remains neutral regarding jurisdictional claims in published material and institutional affiliations.

Extended Abstract

Introduction

The term "governance" has become one of the most frequently used expressions in Iranian public administration and political science literature over the past two decades. However, its Iranian usage is markedly different from the global experience, primarily because in Persian literature, governance is less a composite concept and more a subject of analytical exploration. What has occurred is the proliferation of descriptive sub-types labeled with adjectives such as Islamic, religious, Quranic, prophetic, Alavi, transcendent, Mahdavi, revolutionary, jihadist, sound, desirable, competent, and Iranian-Islamic. This resemblance to Collier and Levitsky's (1997) account of "democracy with adjectives" is striking, yet with a crucial difference: in the democracy literature, adjectives were typically added to narrow the scope and increase precision, whereas in Persian governance literature, adjectives often serve an evaluative and legitimizing function.

The proliferation of terminology is neither a virtue nor a vice in itself. A field of knowledge naturally generates new vocabulary during its growth phases, and each new term may open a window onto a dimension of reality. The critical question is whether these new terms address problems that previous vocabulary could not, whether they lead to indicators, data, and measures, whether one can imagine evidence that would refute them, and whether subsequent studies build upon previous ones or each researcher starts from scratch. These are conventional criteria for judging the quality of a concept in the social sciences, and Persian governance literature has rarely been assessed against them.

The main gap lies here. A substantial volume of scientific-research articles has been published under the aforementioned titles over the past two decades, but a systematic review that places these productions side by side, maps their kinships and distinctions, and evaluates their conceptual quality against recognized criteria is not available. Existing reviews are either limited to a specific term or examine the problem of governance in Iran without focusing on the conceptual layer (Salimi & Maknoon, 2018). Consequently, a newcomer to this field faces a mass of overlapping terminology without a map for orientation. The present article seeks to fill this gap by addressing three questions: First, into what conceptual families can the described Persian governance literature be classified, and where are the boundaries of these families? Second, what mechanisms has this literature employed to construct concepts? Third, if we evaluate these productions against conventional criteria of concept evaluation in the social sciences, in which aspects are they strong and in which aspects vulnerable? The aim of the article is not to reject or endorse the normative content of this literature but to provide a methodological evaluation of its conceptualization mechanism.

Theoretical Framework

The term governance in global public administration literature emerged from the 1990s onward as a response to the erosion of the traditional image of hierarchical government. Rhodes (1996) defined it as "governing without government," referring to self-organizing networks among governmental and non-governmental actors. Bevir (2012) demonstrates that this term has been polysemous from the outset, with at least three distinct applications: describing an empirical transformation in administrative style, providing an analytical framework, and expressing a normative agenda. Fukuyama (2013) attempted to offer a minimal and measurable definition, reducing governance to the state's capacity to formulate and enforce rules and deliver services—a capacity explicitly distinguished from the question of whether the political regime is democratic. This distinction is important because it enables comparison across different political systems, something typically overlooked in the described Persian literature.

On the measurability side, the Worldwide Governance Indicators sought to decompose the concept into six measurable dimensions and explicitly announced their methodology and limitations (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011). Rothstein and Teorell (2008) argued that the definition of governance quality should not be tied to input mechanisms such as democracy but should rest on a single output-side principle: impartiality in the exercise of public power. Grindle (2004) introduced the idea of "good enough governance," showing that long lists of institutional reforms are neither feasible nor necessarily a priority for developing countries. This line of critique culminates in Andrews's (2013) work, which demonstrates with extensive evidence that imported institutional reforms in many countries are formally accepted without functioning—a phenomenon Pritchett, Woolcock, and Andrews (2013) called "isomorphic mimicry." The theoretical roots of this analysis trace back to the classic work of Meyer and Rowan (1977) and DiMaggio and Powell (1983), who described the formal structure of organizations as myth and ceremony for gaining environmental legitimacy. As will be seen, this framework is instrumental for understanding part of the described Persian literature.

Methodology

This research is a critical review and, in Snyder's (2019) classification, falls under integrative reviews—a type of review whose purpose is not to enumerate the corpus comprehensively but to map the conceptual landscape of a field and critically evaluate it. The design of the work stages is based on the five-stage framework of Arksey and O'Malley (2005) and the recommendations of Tranfield, Denyer, and Smart (2003) for transparent selection criteria. The organization is concept-oriented rather than author-oriented or work-oriented; that is, the unit of analysis is the concept (Webster & Watson, 2002). The target population was Persian scientific articles published between 2006 and 2025 in university databases, Noormags, Civilica, the Islamic World Science Citation Center, the Comprehensive Portal of Humanities, and the Iranian Publications Information Bank, which were indexed and showcased. Keywords included the base word "governance" combined with adjectives such as Islamic, religious, Quranic, prophetic, Alavi, Razavi, transcendent, monotheistic, Mahdavi, revolutionary, jihadist, sound, desirable, competent, and Iranian-Islamic. Inclusion criteria were: publication in a peer-reviewed scientific journal or book; explicit presentation of a described governance term in the title, abstract, or keywords; and provision of a definition, model, dimensions, or indicators for that term. Exclusion criteria included short notes and editorials, works that merely used the term without definition, and articles whose main subject was another field and the term appeared only marginally. The final selection of works was based on purposive theoretical sampling; that is, the addition of cases continued until each conceptual family was covered with exemplary and diverse samples and the addition of a new work did not lead to the identification of a new pattern. This selection does not claim comprehensive enumeration of the corpus, and this is one of the explicit limitations of the research. The analysis tool was a seven-criterion framework constructed from a combination of Sartori's (1970), Gerring's (1999), and Goertz's (2006) criteria, including: clarity of definition, differentiation from adjacent concepts, operationalizability, scope and attribute appropriateness, cumulative-ness at the indicator level, falsifiability, and connection to global literature. Each work or conceptual family was judged based on textual evidence at three levels: weak, moderate, and relatively appropriate. To reduce judgment error, the objective criteria of each measure were defined before analysis and kept constant during analysis. Since the research was conducted on published texts and had no human participants, obtaining informed consent was not applicable.

Results

The first finding is that the apparent diversity of terminology is limited at the conceptual level. The identified terms fall into six families: text-oriented, discourse-oriented, philosophical-hikmi, civilizational-ideal, indigenous-national, and confrontational. The text-oriented family extracts desirable governance from sacred texts, with Nahj al-Balagha being the most frequent source (Hejazifar, 2023; Qanadanzadeh et al., 2022). Rahnavard et al. (2022), examining 703 Quranic verses, categorized 33 components into five dimensions. The discourse-oriented family derives credibility from political leaders' statements (Ma'dani & Najari, 2022; Zeinoddini, 2023). The philosophical-hikmi family, known as "transcendent governance," draws on transcendental philosophy (Kalateh Qazi & Torabi, 2021). The civilizational-ideal family focuses on the Islamic state and modern civilization (Javidi, 2022), while the confrontational family defines itself against "good governance" (Aghapirouz, 2022).

The second finding identifies four construction mechanisms: suffixation, juxtaposition, idealization, and confrontation.

The third finding applies a seven-criterion framework. The picture is heterogeneous. Definitional clarity is moderate; definitions are detailed but rarely minimal. Differentiation from adjacent concepts is weak; boundaries between Islamic, transcendent, and Alavi governance remain unclear. Operationalization is dual; some works reach indicators, but most stop at enumerating dimensions without connecting to data. Falsifiability is weakest; when the ideal instance is only realizable in the infallible's conduct or a future society, any incomplete evidence is interpreted as "incomplete realization."

These findings align with Salimi and Maknoon (2018) on dispersion, but reveal a deeper cause: dispersion stems from the construction mechanism, not topic selection. They also echo Grindle's (2004) "good enough governance" and Andrews's (2013) critique of institutional reform, though this literature remains at the level of declaring distinction rather than redesigning method.

A four-step framework is proposed: separating normative from analytical layers; replacing suffixation with minimal definitions; connecting concepts to indicators and data; and engaging global literature through dialogue.

Conclusion

The most important result of this research is that the root of the dispersion and conceptual ambiguity in Persian described governance literature lies in its construction mechanism, not merely in topic selection. The theoretical achievement is the presentation of a seven-criterion framework for evaluating concept construction in this field and a four-step framework for its disciplining. Practical applications include guiding researchers to move from suffixation to adding attributes to minimal definitions and to connect concepts to indicators and data. Future research is suggested to conduct empirical tests of the proposed framework and to examine the possibility of theoretical dialogue between Islamic governance literature and global governance literature.

Declarations

Author Contributions (CRediT taxonomy)

The corresponding author confirms being the sole author of this paper and takes full responsibility for all aspects of the work.

Funding Statement

This research did not receive any specific grant or financial support from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors. The author received no financial support for the research, authorship, or publication of this article.

Ethical Statement

Ethical approval was not required as this was a secondary data analysis.

Authors' AI Use Statement

The author declares that no artificial intelligence (AI) tools were used in the preparation of this article for writing, analysis, or data generation. All content in the article is the result of the author's own human effort and judgment.

Conflict of interest

The author declares that there is no financial or personal conflict of interest related to this research.

Data Availability Statement

The data that support the findings of this study are available from the corresponding author upon reasonable request.

حکمرانی با صفت؛ گونه‌شناسی و ارزیابی انتقادی ادبیات فارسی حکمرانی اسلامی، دینی، علوی و متعالی

مهدی مهدویان صدر^۱

^۱ دکتری مدیریت دولتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: مهدی مهدویان صدر (Email: mehdi.mahdaviansadr@iaui.ac.ir)

دریافت: ۷ مرداد ۱۴۰۵ | بازنگری: ۶ شهریور ۱۴۰۵ | پذیرش: ۷ شهریور ۱۴۰۵ | انتشار برخط: ۲۶ شهریور ۱۴۰۵

چکیده

هدف: این پژوهش به ارزیابی انتقادی سازوکار مفهوم‌سازی در ادبیات فارسی حکمرانی موصوف می‌پردازد؛ حوزه‌ای که در دو دهه اخیر با انبوهی از اصطلاحات هم‌پوشان روبه‌رو شده، بی‌آنکه نقشه‌ای مفهومی برای جهت‌یابی در اختیار پژوهشگران قرار گیرد. هدف، نه رد یا تأیید محتوای هنجاری این ادبیات، بلکه ارزیابی روش‌شناختی شیوه ساخت مفاهیم در آن است.

روش‌شناسی: پژوهش از نوع مروری انتقادی و در چارچوب مرورهای یکپارچه‌ساز است. جامعه پژوهش، مقالات علمی فارسی منتشرشده بین ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۴ بود که به‌صورت هدفمند و نظری نمونه‌گیری شدند. ابزار تحلیل، چارچوبی هفت‌معیاره مبتنی بر معیارهای سارتوری، گرتز و گرینگ بود.

یافته‌ها: اصطلاحات شناسایی‌شده در شش خانواده مفهومی (نص‌محور، گفتمان‌محور، حکمی-فلسفی، تمدنی-آرمانی، بومی-ملی و تقابلی) جای می‌گیرند و چهار سازوکار غالب مفهوم‌سازی (پسوندزنی، هم‌نشینی، آرمانی‌سازی و تقابل‌سازی) در آن‌ها قابل تشخیص است. ارزیابی هفت‌معیاره نشان می‌دهد این ادبیات در وضوح تعریفی وضعیت متوسط، در تمایز از مفاهیم همجوار و ابطال‌پذیری وضعیت ضعیف، و در عملیاتی‌شدن وضعیتی دوگانه دارد.

نتیجه‌گیری: ریشه پراکندگی این حوزه، نه صرفاً در انتخاب موضوع، بلکه در سازوکار ساخت مفهوم است. چارچوبی چهارگامی برای انضباط‌بخشی مفهومی پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: حکمرانی موصوف، مفهوم‌سازی، مرور انتقادی، ادبیات فارسی حکمرانی، ابطال‌پذیری.

اطلاعات مقاله

استناد: مهدویان صدر، م. (۱۴۰۵). حکمرانی با صفت؛ گونه‌شناسی و ارزیابی انتقادی ادبیات فارسی حکمرانی اسلامی، دینی، علوی و متعالی. مجله مطالعات نوین در مدیریت و سازمان، ۳(۲)، ۴۷-۶۶.

DOI: [10.22034/jmsmo.2026.594394.1053](https://doi.org/10.22034/jmsmo.2026.594394.1053) | eISSN: 3092-6920

حق نشر: © نویسندگان. حقوق مالکیت و انتشار مقاله نزد نویسندگان محفوظ است. این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد و تحت شرایط مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) منتشر شده است.

یادداشت ناشر: JMSMO در خصوص ادعاهای مربوط به حوزه‌های قضایی در مطالب منتشرشده و وابستگی‌های سازمانی، بی‌طرف باقی می‌ماند.

۱. مقدمه

واژه «حکمرانی» در دو دهه گذشته به یکی از پرتکرارترین اصطلاحات ادبیات مدیریت دولتی، سیاست‌گذاری عمومی و علوم سیاسی در ایران بدل شده است. آنچه اما کاربرد ایرانی این واژه را از تجربه جهانی متمایز می‌کند، بسامد آن نیست؛ بلکه شیوه ترکیب‌پذیری آن است. در ادبیات فارسی، حکمرانی کمتر همچون یک مفهوم تحلیلی مستقل و بیشتر همچون یک اسم موصوف به کار رفته است. فهرست صفت‌هایی که به آن افزوده شده کوتاه نیست: اسلامی، دینی، قرآنی، نبوی، علوی، رضوی، متعالی، توحیدی، مهدوی، انقلابی، جهادی، سالم، مطلوب، شایسته و ایرانی-اسلامی. این فهرست همچنان در حال بلند شدن است و هر سال چند اصطلاح تازه به آن افزوده می‌شود.

شباهت این وضعیت با آنچه کولیر و لویتسکی^۱ در ادبیات دموکراسی‌پژوهی گزارش کردند چشمگیر است. آنان نشان دادند که پژوهشگران سیاست تطبیقی برای پاسخ به مسئله ناهمسانی موارد تجربی با تعریف کلاسیک دموکراسی، به تولید انبوه زیرگونه‌های وصفی روی آورده‌اند و حاصل کار، به جای دقت بیشتر، ابهام و ناهمسنجی مفهومی بوده است (Collier & Levitsky, 1997). صورت‌بندی آنان از مسئله، یعنی «دموکراسی با صفت»، الگویی روشن برای فهم آنچه در ادبیات فارسی حکمرانی رخ داده در اختیار می‌گذارد. با این تفاوت مهم که در ادبیات دموکراسی، افزودن صفت اغلب برای محدود کردن دامنه و افزایش دقت انجام می‌شد، حال آنکه در ادبیات فارسی حکمرانی، صفت غالباً کارکرد ارزش‌گذاری و مشروعیت‌بخشی دارد.

تکثیر اصطلاحی به‌خودی‌خود نه فضیلت است و نه ردیلت. یک حوزه دانشی در دوره‌های رشد خود طبیعتاً واژگان تازه می‌سازد و هر واژه تازه‌ای ممکن است پنجره‌ای به سویه‌ای از واقعیت بگشاید. پرسش داورانه این است که آیا این واژگان تازه، مسئله‌ای را می‌گشایند که واژگان پیشین از گشودن آن ناتوان بودند؟ آیا به شاخص، داده و سنجه راه می‌برند؟ آیا می‌توان تصور کرد چه شواهدی آن‌ها را نقض می‌کند؟ و آیا مطالعات بعدی بر دوش مطالعات پیشین سوار می‌شوند یا هر پژوهشگر از صفر آغاز می‌کند؟ اینها معیارهای متعارف داوری درباره کیفیت یک مفهوم در علوم اجتماعی‌اند و ادبیات فارسی حکمرانی تاکنون کمتر با آن‌ها سنجیده شده است.

خلاً اصلی در اینجا است. حجم قابل توجهی از مقالات علمی-پژوهشی در دو دهه اخیر ذیل عناوین یادشده منتشر شده، اما مرور نظام‌مندی که این تولیدات را در کنار یکدیگر بنشانند، خویشاوندی‌ها و تمایزهایشان را ترسیم کند و کیفیت مفهومی‌شان را با معیارهای شناخته‌شده بسنجد، در دسترس نیست. مرورهای موجود یا به یک اصطلاح خاص محدود مانده‌اند یا مسئله حکمرانی در ایران را بدون تمرکز بر لایه مفهومی بررسی کرده‌اند (Salimi & Maknoon, 2018). نتیجه آنکه پژوهشگر تازه‌وارد به این حوزه با انبوهی از اصطلاحات هم‌پوشان روبه‌روست، بی‌آنکه نقشه‌ای برای جهت‌یابی در اختیار داشته باشد.

^۱ Collier & Levitsky

مقاله حاضر می‌کوشد این خلأ را پر کند و سه پرسش را پاسخ گوید. نخست، ادبیات فارسی حکمرانی موصوف در چه خانواده‌های مفهومی قابل دسته‌بندی است و مرزهای این خانواده‌ها کجاست؟ دوم، این ادبیات از چه سازوکارهایی برای ساختن مفهوم بهره گرفته است؟ سوم، اگر این تولیدات را با معیارهای متعارف ارزیابی مفهوم در علوم اجتماعی بسنجیم، در کدام جنبه‌ها قوی و در کدام جنبه‌ها آسیب‌پذیرند؟ هدف مقاله، نه رد یا تأیید محتوای هنجاری این ادبیات، بلکه ارزیابی روش‌شناختی سازوکار مفهوم‌سازی آن است؛ تفکیکی که در ادامه بارها بر آن تأکید خواهد شد.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲.۱. حکمرانی به مثابه مفهوم تحلیلی

اصطلاح حکمرانی در ادبیات جهانی مدیریت دولتی از دهه ۱۹۹۰ به بعد به عنوان پاسخی به فرسایش تصور سنتی از دولت سلسله‌مراتبی مطرح شد. رودز آن را به معنای «اداره کردن بدون حکومت کردن» و ناظر به شبکه‌های خودسازمان‌ده میان بازیگران دولتی و غیردولتی تعریف کرد (Rhodes, 1996). بویر^۱ در جمع‌بندی خود نشان می‌دهد که این اصطلاح از همان آغاز چندمعنا بوده و دست‌کم سه کاربرد متمایز داشته است: توصیف یک تحول تجربی در شیوه اداره، ارائه یک چارچوب تحلیلی، و بیان یک دستور کار هنجاری (Bevir, 2012).

فوکویاما^۲ با تشخیص همین ابهام کوشید تعریفی حداقلی و قابل سنجش عرضه کند و حکمرانی را به توانایی دولت در تدوین و اجرای قواعد و ارائه خدمات فروکاست؛ توانایی که به صراحت از مسئله دموکراتیک بودن رژیم سیاسی تفکیک می‌شود (Fukuyama, 2013). این تفکیک از آن رو اهمیت دارد که امکان مقایسه میان نظام‌های سیاسی متفاوت را فراهم می‌آورد؛ چیزی که در ادبیات موصوف فارسی معمولاً کنار گذاشته می‌شود.

در سوی سنجش‌پذیری، شاخص‌های جهانی حکمرانی کوشیدند مفهوم را به شش بعد قابل اندازه‌گیری تجزیه کنند و روش‌شناسی و محدودیت‌های خود را نیز صریح اعلام کردند (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011). راث‌اشتاین و توئورل^۳ در نقدی مبنایی استدلال کردند که تعریف کیفیت حکمرانی نباید به سازوکارهای ورودی مانند دموکراسی گره بخورد و باید بر یک اصل واحد در سمت خروجی، یعنی بی‌طرفی در اعمال قدرت عمومی، استوار شود (Rothstein & Teorell, 2008). گریندل^۴ نیز با طرح ایده «حکمرانی به قدر کفایت» نشان داد که فهرست‌های بلندبالای اصلاحات نهادی برای کشورهای در حال توسعه نه شدنی است و نه لزوماً اولویت‌دار (Grindle, 2004; Grindle, 2007).

این خط نقد در کارهای اندروز به اوج می‌رسد؛ او با شواهد گسترده نشان می‌دهد که اصلاحات نهادی وارداتی در بسیاری از کشورها به شکل ظاهری پذیرفته می‌شوند بی‌آنکه کارکرد یابند (Andrews, 2013). پریچت، وول‌کاک و

¹ Bevir

² Fukuyama

³ Rothstein & Teorell

⁴ Rothstein & Teorell

اندروز^۱ این پدیده را «هم‌ریختی تشریفاتی» نامیدند: سازمان‌ها شکل بیرونی نهادهای موفق را تقلید می‌کنند تا مشروعیت کسب کنند، در حالی که ظرفیت واقعی اجرا شکل نمی‌گیرد (Pritchett, Woolcock, & Andrews, 2013). ریشه نظری این تحلیل به کار کلاسیک مایر و روان بازمی‌گردد که ساختار رسمی سازمان‌ها را اسطوره و تشریفاتی برای جلب مشروعیت محیطی توصیف کردند (Meyer & Rowan, 1977; DiMaggio & Powell, 1983). چنان‌که خواهیم دید، همین چارچوب برای فهم بخشی از ادبیات موصوف فارسی راهگشاست.

۲.۲. منطق ساخت مفهوم و مسئله مفاهیم موصوف

پرسش از کیفیت یک مفهوم، پرسشی روش‌شناختی با پیشینه‌ای روشن است. سارتوری^۲ در مقاله کلاسیک خود هشدار داد که گسترش دامنه کاربرد یک مفهوم به موارد جدید، اگر با کاهش متناظر در تعداد ویژگی‌های تعریفی همراه نشود، به «کشش مفهومی» می‌انجامد؛ وضعیتی که در آن مفهوم موارد بیشتری را پوشش می‌دهد اما معنای کمتری حمل می‌کند (Sartori, 1970). کولیر و مهون^۳ این هشدار را بازخوانی کردند و نشان دادند که در بسیاری از موارد، پژوهشگران به جای حرکت روی نردبان انتزاع، مفاهیم شعاعی و خانواده‌های شباهت می‌سازند و همین امر داوری درباره درستی کاربرد را دشوار می‌کند (Collier & Mahon, 1993).

گرتز^۴ در تحلیل ساختار مفاهیم علوم اجتماعی، سه سطح را از یکدیگر تفکیک می‌کند: سطح بنیادی که ماهیت مفهوم را می‌سازد، سطح ثانویه که ابعاد سازنده آن است، و سطح شاخص که به داده متصل می‌شود؛ به باور او، مفهومی که سطح سوم را ندارد هنوز وارد قلمرو پژوهش تجربی نشده است (Goertz, 2006). گرینگ^۵ نیز هشت معیار برای داوری درباره «مفهوم خوب» پیشنهاد می‌کند که از میان آن‌ها وضوح تعریفی، تمایز از مفاهیم همجوار، سازگاری درونی و باروری نظری بیشترین ارتباط را با بحث حاضر دارند (Gerring, 1999). در پس‌زمینه همه این معیارها، شرط پویری ابطال‌پذیری قرار دارد: گزاره‌ای که هیچ شاهد ممکن نمی‌تواند آن را نقض کند، هر اندازه هم درست به نظر برسد، گزاره‌ای علمی نیست (Popper, 2002).

مجموع این ادبیات یک نکته را برجسته می‌کند. افزودن صفت به یک مفهوم، عملیاتی خنثی نیست. صفت یا دامنه مفهوم را محدود می‌کند و در برابر، ویژگی‌های تعریفی را می‌افزاید، که در این صورت کاری معرفت‌بخش است؛ یا صرفاً بار ارزشی می‌افزاید بی‌آنکه در ساختار تعریفی تغییری ایجاد کند، که در این صورت واژه‌سازی است نه مفهوم‌سازی. تفکیک این دو حالت، محور تحلیلی مقاله حاضر است.

¹ Pritchett, Woolcock, & Andrews

² Sartori

³ Collier & Mahon

⁴ Goertz

⁵ Gerring

۳.۲. پیشینه پژوهش در ایران

در ادبیات فارسی، تلاش‌های ارزشمندی برای جمع‌بندی وضعیت مطالعات حکمرانی انجام شده است. سلیمی و مکنون در فراتحلیلی کیفی بر پژوهش‌های ناظر بر مسئله حکمرانی در ایران نشان دادند که این مطالعات از پراکندگی موضوعی و ضعف در پیوند با مسائل واقعی سیاست‌گذاری رنج می‌برند (Salimi & Maknoon, 2018). پیش‌تر نیز مکنون، سلیمی و بهرامی در آسیب‌شناسی برنامه‌های توسعه به الگوی مشابهی از گسست میان تولید دانش و کاربرست آن اشاره کرده بودند (Maknoon, Salimi, & Bahrami, 2014). دانایی‌فرد از زاویه‌ای دیگر بر ضرورت پرهیز از تقلید بی‌قید سیاستی و در عین حال بر لزوم سازوکار نظام‌مند درس‌آموزی سیاستی تأکید کرده است (Danaeefard, 2012). در سوی دیگر، سید طباطبایی و همکاران با روش مرور دامنه‌ای و بررسی نودوپنج اثر، کوشیده‌اند مفروضات و مبانی «مکتب مدیریت دولتی اسلامی» را صورت‌بندی کنند (Seyed Tabatabaei, Latifi, Javanali Azar, & Bagheri, 2024). این اثر از معدود نمونه‌هایی است که خودآگاهانه روش مرور را به کار گرفته و به همین دلیل نقطه ارجاع مناسبی برای مقاله حاضر است. با این حال، تمرکز آن بر تثبیت یک چارچوب است، نه ارزیابی انتقادی سازوکار مفهوم‌سازی در کل این ادبیات.

بر این اساس، شکاف دانشی پژوهش حاضر روشن است: تاکنون مطالعه‌ای که مجموعه اصطلاحات موصوف حکمرانی در ادبیات فارسی را در کنار هم بنشانند، گونه‌شناسی کند و آن‌ها را با معیارهای استاندارد ساخت مفهوم بسنجند، انجام نشده است. مقاله حاضر دقیقاً همین کار را بر عهده می‌گیرد.

۳. روش پژوهش

این پژوهش از نوع مروری انتقادی است و در طبقه‌بندی اسنایدر ذیل مرورهای نیمه‌نظام‌مند و یکپارچه‌ساز قرار می‌گیرد؛ گونه‌ای از مرور که هدف آن نه شمارش جامع پیکره، بلکه ترسیم نقشه مفهومی یک حوزه و ارزیابی انتقادی آن است (Snyder, 2019). طراحی مراحل کار بر پایه چارچوب پنج‌مرحله‌ای آرکسی و اومالی^۱ برای مرور دامنه‌ای و توصیه‌های ترنفلد^۲ و همکاران برای شفاف‌سازی معیارهای انتخاب صورت گرفته است (Arksey & O'Malley, 2005; Tranfield, Denyer, & Smart, 2003). شیوه سازمان‌دهی یافته‌ها نیز مفهوم‌محور است، نه نویسنده‌محور؛ یعنی واحد تحلیل، مفهوم است و نه اثر (Webster & Watson, 2002).

جامعه هدف، مقالات علمی و منابع فارسی منتشر شده در بازه ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۴ بوده است که در پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه مجلات تخصصی نور، پایگاه سیویلیکا، بانک اطلاعات نشریات کشور و پرتال جامع علوم انسانی نمایه شده‌اند. کلیدواژه‌های جست‌وجو ترکیبی از واژه پایه «حکمرانی» با صفت‌های اسلامی، دینی، قرآنی، نبوی،

¹ Arksey & O'Malley

² Tranfield

علوی، رضوی، متعالی، توحیدی، مهدوی، انقلابی، جهادی، سالم، مطلوب، شایسته و ایرانی-اسلامی بود. واژه‌های هم‌خانواده «حکومت‌داری»، «حاکمیت مطلوب» و «حکمرانی» نیز به‌عنوان مترادف‌های محتمل بررسی شدند. معیارهای ورود عبارت بودند از: انتشار در نشریه علمی یا کتاب دارای فرآیند داوری؛ طرح صریح یک اصطلاح موصوف حکمرانی در عنوان، چکیده یا کلیدواژه؛ و ارائه تعریف، الگو، ابعاد یا شاخص برای آن اصطلاح. معیارهای خروج شامل یادداشت‌های کوتاه و سرمقاله‌ها، آثاری که صرفاً واژه را بدون تعریف به کار برده بودند، و مقالاتی که موضوع اصلی‌شان حوزه‌ای دیگر بود و اصطلاح تنها به‌صورت حاشیه‌ای در آن‌ها آمده بود. انتخاب نهایی آثار بر مبنای نمونه‌گیری نظری هدفمند انجام شد؛ یعنی افزودن موارد تا جایی ادامه یافت که هر خانواده مفهومی با نمونه‌های شاخص و متنوع پوشش داده شود و افزودن اثر تازه به شناسایی الگوی جدیدی نینجامد. این انتخاب، ادعای احصای جامع پیکره ندارد و همین امر از محدودیت‌های صریح پژوهش است که در بخش پایانی به آن بازخواهیم گشت.

ابزار تحلیل، چارچوبی هفت‌معیاره بود که از ترکیب معیارهای سارتوری، گرتز و گرینگ ساخته شد و شامل این مؤلفه‌هاست: وضوح تعریفی، تمایز از مفاهیم همجوار، عملیاتی‌شدن در سطح شاخص، ابطال‌پذیری، تناسب دامنه و ویژگی، تجمعی‌بودن، و پیوند با ادبیات جهانی. هر اثر یا خانواده مفهومی بر پایه شواهد متن در سه سطح ضعیف، متوسط و نسبتاً مناسب داوری شد. برای کاهش خطای داوری، ملاک‌های عینی هر معیار پیش از تحلیل تعریف و در جریان تحلیل ثابت نگه داشته شد. از آنجا که پژوهش بر متون منتشرشده انجام شده و مشارکت‌کننده انسانی نداشته است، اخذ رضایت آگاهانه موضوعیت نداشته است.

۴. یافته‌های پژوهش

۴.۱. خانواده‌های مفهومی

نخستین یافته آن است که تنوع ظاهری اصطلاحات، به همان اندازه که در سطح واژه چشمگیر است، در سطح ساختار مفهومی محدود است. اصطلاحات شناسایی‌شده در شش خانواده جای می‌گیرند که در جدول ۱ آمده است. تفکیک‌کننده اصلی این خانواده‌ها، منبعی است که مفهوم اعتبار خود را از آن می‌گیرد.

جدول ۱. شش خانواده مفهومی در ادبیات فارسی حکمرانی موصوف

خانواده مفهومی	اصطلاح‌های شاخص	منبع اعتبار	نمونه مطالعات
نص‌محور	حکمرانی اسلامی، قرآنی، نبوی، علوی	متن مقدس و متن روایی	Hejazifar (2023); Rahnavard et al. (2022)
گفتمان‌محور	حکمرانی انقلابی، جهادی، سالم اسلامی	بیانات رهبران نظام سیاسی	Ma'dani & Najari (2022); Zeinoddini (2023)
حکمی-فلسفی	حکمرانی متعالی، توحیدی	سنت حکمت متعالیه و مفهوم تعالی	Kalateh Qazi & Torabi (2021); Ahmadi (2023)

خانواده مفهومی	اصطلاح‌های شاخص	منبع اعتبار	نمونه مطالعات
تمدنی-آرمانی	حکمرانی مهدوی، دولت اسلامی	افق تمدن نوین اسلامی	Javidi (2022)
بومی-ملی	حکمرانی ایرانی-اسلامی	ترکیب هویت ملی و دینی	Aghazadeh & Mohebbi (2023)
تقابلی	حکمرانی اسلامی در برابر حکمرانی خوب	نفی مفهوم رقیب	Abedi Darcheh et al. (2020); Aghapirouz (2022)

Source: Compiled by the authors.

خانواده نخست، خانواده نص‌محور است. در این خانواده، حکمرانی مطلوب از دل متن مقدس یا متن روایی استخراج می‌شود. نامه پنجاه‌وسوم نهج‌البلاغه به مالک اشتر پرتکرارترین منبع این خانواده است و شمار قابل‌توجهی از مقالات، ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی را از آن استنتاج کرده‌اند (Hejazifar, 2023; Qanadanazadeh, Ganjali, & Golchin, 2022). در همین خانواده، رهنورد و همکاران با بررسی سیصدونودوسه نکته استخراجی از هفتصدوسه آیه قرآن کریم، سی‌وسه مؤلفه حاکمیت مطلوب را در پنج بعد دسته‌بندی کرده‌اند (Rahnavaard, Sanaeifar, Lesani Fesharaki, & Taherpour Kalantari, 2022). درخشه و موسوی‌نیا نیز مؤلفه‌های حکمرانی شایسته را از سیره حکومتی پیامبر اسلام استخراج کرده‌اند (Derakhshe & Mousavinia, 2018).

خانواده دوم، خانواده گفتمان‌محور است که منبع اعتبار خود را از بیانات رهبران نظام سیاسی می‌گیرد. معدنی و نجاری مؤلفه‌های «حکمرانی سالم اسلامی» را از دیدگاه رهبر انقلاب واکاوی کرده‌اند (Ma'dani & Najari, 2022). محمدی و همکاران الگوی سازمان‌دهی نهادهای انقلابی را از تحلیل مضمون بیانات رهبری بیرون کشیده‌اند (Mohammadi, Miri, Latifi, Mohtadi, & Bazargani, 2022) و زین‌الدینی «منشور تحول» را بر همین مبنا صورت‌بندی کرده است (Zeinoddini, 2023). ملکی‌تبار و همکاران نیز ابعاد حکومت‌داری از منظر امام خمینی را شناسایی و اولویت‌بندی کرده‌اند (Malekitabar, Movahedi, Ghazanfari, & Moradian, 2022).

خانواده سوم، خانواده حکمی-فلسفی است که با اصطلاح شاخص «حکمرانی متعالی» شناخته می‌شود و منبع اعتبار خود را از سنت حکمت متعالیه و مفهوم تعالی می‌گیرد. کلاته‌قازی و ترابی الگوی حکمرانی متعالی را بر پایه الگوی حکمرانی علوی صورت‌بندی کرده‌اند (Kalateh Qazi & Torabi, 2021)، و آقازاده و محبی در تحلیل مضمون آیات قرآن، شش دسته مضمونی شامل حکمرانی متعالی و حکمرانی غیرمتعالی و الزامات آن استخراج کرده‌اند (Aghazadeh & Mohebbi, 2023). تأسیس نشریه‌ای اختصاصی با همین عنوان نیز نشان‌دهنده تثبیت نسبی این خانواده است (Mirzaei, 2020; Ahmadi, 2023).

خانواده چهارم، خانواده تمدنی-آرمانی است که افق خود را نه وضع موجود بلکه دولت اسلامی و تمدن نوین اسلامی قرار می‌دهد. جاویدی الگوی کارآمدی دولت اسلامی را با رویکرد تمدنی صورت‌بندی کرده است (Javidi, 2022). خانواده پنجم، خانواده بومی-ملی است که بر ترکیب دو بُعد ایرانی و اسلامی تأکید دارد و در آثاری بازتاب یافته که کوشیده‌اند این دو بُعد را در تدوین سیاست‌های کلی حکمرانی هم‌زمان لحاظ کنند (Aghazadeh & Mohebbi, 2023).

خانواده ششم، خانواده تقابلی است که هویت خود را نه از یک منبع ایجابی بلکه از تمایز با «حکمرانی خوب» می‌گیرد. عابدی‌درچه و همکاران به مقایسه تطبیقی حکمرانی خوب غربی و حکمرانی متعالی اسلامی پرداخته‌اند

(Abedi Darcheh, Zarei, Ahmadi, & Pishgahifard, 2020) و آقاپیروز مبانی نظام اداری اسلامی را در برابر سه پارادایم اداره امور عمومی، مدیریت دولتی نوین و حکمرانی خوب صورت‌بندی کرده است (Aghapirouz, 2022). حیدری هراتمه نیز مؤلفه‌های حکمرانی خوب را با مدل‌سازی ساختاری تفسیری در همین بستر بررسی کرده است (Heidari, Haratmeh, 2024).

۲.۴. سازوکارهای مفهوم‌سازی

یافته دوم به شیوه ساخته‌شدن این مفاهیم مربوط است. با وجود تنوع خانواده‌ها، چهار سازوکار غالب قابل تشخیص است که در جدول ۲ خلاصه شده‌اند.

جدول ۲. چهار سازوکار غالب مفهوم‌سازی و آسیب‌پذیری ویژه هر یک

سازوکار	شیوه اجرا	خروجی نوعی	آسیب‌پذیری ویژه
استنتاج متن	تحلیل مضمون متن مقدس یا روایی	فهرست ابعاد و مؤلفه‌های مطلوب	فاصله میان فضیلت و سازوکار
استخراج از گفتمان	تحلیل مضمون بیانات و اسناد سیاسی	الگوی هنجاری-سیاستی	امتزاج مقام توصیف و توصیه
پسوندزنی	افزودن صفت به مفهوم موجود	زیرگونه وصفی	افزودن بار ارزشی به جای ویژگی تعریفی
تقابل‌سازی	تعریف سلبی در برابر مفهوم رقیب	جدول مقایسه دوقطبی	وابستگی هویت مفهوم به مفهوم رقیب

Source: Compiled by the authors.

سازوکار نخست، استنتاج متن است. پژوهشگر متنی مرجع را برمی‌گزیند، آن را با روش تحلیل مضمون یا تحلیل محتوای کیفی کدگذاری می‌کند و مضامین به‌دست‌آمده را به‌عنوان ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب عرضه می‌کند. این سازوکار پرکاربردترین شیوه در پیکره بررسی‌شده است. دقت اجرایی آن غالباً بالاست و گزارش تعداد کدها، مضامین پایه و مضامین سازمان‌دهنده در بسیاری از آثار مشهود است. مسئله اما در جای دیگری است: خروجی این فرآیند فهرستی از فضایل و بایسته‌هاست، نه سازوکاری که بگوید در غیاب آن فضایل چه رخ می‌دهد و چگونه می‌توان حضور یا غیاب آن‌ها را در یک نظام اداری واقعی سنجید.

سازوکار دوم، استخراج از گفتمان است و از حیث روش، تفاوت چندانی با سازوکار نخست ندارد؛ تنها متن مرجع تغییر می‌کند. در اینجا مجموعه بیانات و سخنرانی‌ها جای متن مقدس یا روایی را می‌گیرد. آسیب‌پذیری ویژه این سازوکار آن است که متن مرجع، خود متنی سیاست‌گذارانه و ناظر به وضع موجود است؛ در نتیجه فاصله میان مقام توصیف و مقام توصیه به حداقل می‌رسد و مرز میان پژوهش و شرح، مبهم می‌شود.

سازوکار سوم، پسوندزنی است. در این حالت، مفهومی که در ادبیات جهانی ساخته و پرداخته شده، عیناً پذیرفته می‌شود و تنها صفتی به آن افزوده می‌گردد. نمونه روشن آن، ساخت «حکمرانی سالم اسلامی» بر پایه نقد «حکمرانی خوب» است (Ma'dani & Najari, 2022). نکته تعیین‌کننده در داوری این سازوکار آن است که آیا صفت افزوده، ویژگی

تعریفی تازه‌ای وارد مفهوم می‌کند یا صرفاً بار ارزشی می‌افزاید. در بخش قابل توجهی از پیکره، ابعاد اعلام‌شده برای مفهوم موصوف با ابعاد شناخته‌شده مفهوم اصلی هم‌پوشانی گسترده دارد و آنچه واقعاً افزوده شده، لایه‌ای هنجاری است نه لایه‌ای تحلیلی.

سازوکار چهارم، تقابل‌سازی است. مفهوم نه با تعریف ایجابی خود بلکه با نفی یک مفهوم رقیب ساخته می‌شود. این سازوکار در سطح بلاغی مؤثر است اما از منظر منطق تعریف، پرمخاطره؛ زیرا مفهومی که هویت خود را از نفی دیگری می‌گیرد، در صورت تغییر یا تضعیف آن دیگری، محتوای خود را نیز از دست می‌دهد. افزون بر این، تصویری که این آثار از مفهوم رقیب ارائه می‌کنند غالباً تصویری یکدست و ساده‌شده است و نقدهای درونی گسترده‌ای را که خود ادبیات جهانی بر حکمرانی خوب وارد کرده، بازتاب نمی‌دهد (Grindle, 2007; Andrews, 2013; Rothstein & Teorell, 2008).

۳.۴. ارزیابی بر پایه معیارهای هفت‌گانه

یافته سوم، حاصل اعمال چارچوب هفت‌معیاره بر پیکره است که در جدول ۳ گزارش شده است. تصویر کلی، تصویری ناهمگون است: این ادبیات در برخی معیارها وضعیت قابل دفاعی دارد و در برخی دیگر آسیب‌پذیری جدی نشان می‌دهد.

جدول ۳. ارزیابی پیکره بر پایه چارچوب هفت‌معیاره ساخت مفهوم

معیار	مبنای نظری	وضعیت پیکره	شاهد شاخص
وضوح تعریفی	Gerring (1999)	متوسط	تعاریف پرمؤلفه اما غیرحداقلی
تمایز از مفاهیم همجوار	Collier & Mahon (1993)	ضعیف	کاربرد جانشین‌پذیر اصطلاحات
عملیاتی‌شدن در سطح شاخص	Goertz (2006)	متوسط	توقف در سطح احصای ابعاد
ابطال‌پذیری	Popper (2002)	ضعیف	تفسیر شواهد ناقض به عدم تحقق الگو
تناسب دامنه و ویژگی	Sartori (1970)	ضعیف	اطلاق هم‌زمان بر نظریه، مدل و وضع موجود
تجمعی‌بودن	Webster & Watson (2002)	ضعیف	عرضه الگوی تازه بدون ارجاع به الگوهای پیشین
پیوند با ادبیات جهانی	Fukuyama (2013)	متوسط و یک‌سویه	محدودماندن ارجاع به حکمرانی خوب

Source: Compiled by the authors.

در معیار وضوح تعریفی، وضعیت متوسط است. تعاریف ارائه‌شده غالباً مفصل و پرمؤلفه‌اند اما به‌ندرت حداقلی و مرزگذارند. تعریف حجازی‌فر از حکمرانی اسلامی که تعیین و اعمال قواعد شریعت‌مدار با وحدت و همیاری نقش‌آفرینان امت بر محور ولایت برای تحقق عدالت و هدایت جامعه را در بر می‌گیرد، نمونه‌ای گویاست (Hejazifar, 2023): تعریفی که غنی است اما بیش از آنکه شرایط لازم و کافی صدق مفهوم را معین کند، افق مطلوب را وصف می‌کند.

در معیار تمایز از مفاهیم همجوار، وضعیت ضعیف‌تر است. مرز میان حکمرانی اسلامی، حکمرانی متعالی، حکمرانی علوی و حاکمیت مطلوب در بسیاری از آثار روشن نیست و همین اصطلاحات گاه در یک متن به‌جای یکدیگر به کار

می‌روند. این دقیقاً همان وضعیتی است که کولیر و مهون آن را نتیجه ساخت مفاهیم شعاعی بدون تصریح هسته مشترک می‌دانند (Collier & Mahon, 1993).

در معیار عملیاتی‌شدن، تصویر دوگانه است. بخشی از آثار تا سطح شاخص پیش رفته‌اند و حتی به سنجش میدانی وضعیت موجود دست زده‌اند. با این حال، در بخش بزرگ‌تری از پیکره، کار در سطح دوم گرتز، یعنی احصای ابعاد، متوقف می‌شود و اتصال به داده رخ نمی‌دهد (Goertz, 2006). نتیجه آن است که مفهوم، به‌رغم غنای صوری، به ابزار پژوهش تجربی بدل نمی‌شود.

ضعیف‌ترین وضعیت در معیار ابطال‌پذیری دیده می‌شود. اگر مفهوم به‌گونه‌ای تعریف شود که نمونه کامل آن تنها در سیره معصوم یا در جامعه آرمانی آینده تحقق‌پذیر باشد، هر شاهد ناقضی در عمل به «عدم تحقق کامل الگو» تفسیر می‌شود و نه به نقصان خود الگو. در چنین ساختاری، هیچ داده تجربی نمی‌تواند مدعا را تضعیف کند و این همان مرزی است که پوپر آن را مرز علم و غیرعلم می‌داند (Popper, 2002). نکته مهم آنکه این ایراد متوجه ارزش هنجاری یا اعتبار دینی آن آموزه‌ها نیست؛ متوجه ادعای علمی‌بودن صورت‌بندی‌هایی است که بر آن‌ها بنا شده‌اند.

در معیار تناسب دامنه و ویژگی، نشانه‌های آشکار کشش مفهومی دیده می‌شود. اصطلاح حکمرانی اسلامی هم‌زمان بر یک نظریه هنجاری، یک مدل اداری، یک ویژگی رژیم سیاسی و گاه بر توصیف وضع موجود جمهوری اسلامی اطلاق می‌شود. سارتوری دقیقاً همین گشودگی هم‌زمان دامنه و حفظ همه ویژگی‌ها را نقطه فروپاشی انسجام مفهوم می‌داند (Sartori, 1970).

در معیار تجمعی‌بودن، وضعیت ضعیف است. بسیاری از آثار، بی‌ارجاع به الگوهای پیشین در همان خانواده، الگویی تازه عرضه می‌کنند. نتیجه، انباشت افقی است نه انباشت عمودی: تعداد الگوها افزایش می‌یابد اما هیچ الگویی آزموده، اصلاح یا کنار گذاشته نمی‌شود. این همان الگویی است که سلیمی و مکنون نیز در سطحی عام‌تر گزارش کرده بودند (Salimi & Maknoon, 2018).

در معیار پیوند با ادبیات جهانی، وضعیت متوسط اما یک‌سویه است. ارجاع به ادبیات جهانی وجود دارد، اما تقریباً همواره به شاخص‌های حکمرانی خوب و نسخه‌های نهادهای بین‌المللی محدود می‌ماند. نقدهای درونی و پرشمار همان ادبیات، از بحث بی‌طرفی تا هم‌ریختی تشریفاتی و حکمرانی به‌قدر کفایت، به‌ندرت وارد گفت‌وگو می‌شوند (Rothstein & Teorell, 2008; Grindle, 2004; Pritchett et al., 2013). این نکته از آن رو اهمیت دارد که بخشی از نقدهایی که ادبیات فارسی به حکمرانی خوب وارد می‌کند، پیش‌تر و با دقت روش‌شناختی بیشتری در خود آن ادبیات مطرح شده است.

۴.۴. سه آسیب مشترک

جمع‌بندی یافته‌ها به سه آسیب مشترک راه می‌برد. آسیب نخست، تورم دلالت است: مفهوم چندان گسترده می‌شود که همه چیز را در بر می‌گیرد و در نتیجه هیچ چیز را از چیز دیگر تفکیک نمی‌کند. آسیب دوم، دور تعریفی است:

مفهوم از مصداقی استخراج می‌شود که پیشاپیش مصداق کامل آن فرض شده و سپس همان مصداق با همان مفهوم اعتبارسنجی می‌گردد؛ حلقه‌ای بسته که ورودی تجربی تازه‌ای نمی‌پذیرد. آسیب سوم، ابطال ناپذیری ساختاری است که پیش‌تر توضیح داده شد.

به این سه، می‌توان آسیب چهارمی را افزود که شخصیت این ادبیات را به‌عنوان یک کنش سازمانی توضیح می‌دهد. بخشی از این تولیدات، صورت بیرونی پژوهش علمی را با دقت بازتولید می‌کنند: نرم‌افزار تحلیل کیفی، گزارش تعداد کدها، شاخص پایایی، اعتبارسنجی خبرگان و نمودار مدل نهایی. اما این صورت بیرونی به کارکرد پژوهشی، یعنی تولید گزاره‌ای آزمون‌پذیر که بتواند سیاست‌گذاری را اصلاح کند، ترجمه نمی‌شود. این همان الگویی است که مایر و روان در سطح سازمان و پریچت و همکاران در سطح اصلاحات نهادی توصیف کرده‌اند: تقلید شکل برای کسب مشروعیت، در غیاب ظرفیت کارکردی (Meyer & Rowan, 1977; Pritchett et al., 2013).

۵. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش با گزارش سلیمی و مکنون از پراکندگی و ضعف پیوند مطالعات حکمرانی ایران با مسائل واقعی سیاست‌گذاری هم‌سوست، اما لایه‌ای عمیق‌تر را نشان می‌دهد (Salimi & Maknoon, 2018). آنچه در این مطالعه آشکار شد این است که ریشه پراکندگی صرفاً در انتخاب موضوع نیست، در سازوکار ساخت مفهوم است. وقتی مفهوم از راه پسوندزنی و تقابل‌سازی ساخته می‌شود و به سطح شاخص نمی‌رسد، پراکندگی نتیجه ناگزیر است، نه تصادف. هم‌سویی دیگری نیز با ادبیات جهانی دیده می‌شود. آنچه در این پیکره ذیل نقد جهان‌شمولی حکمرانی خوب مطرح شده، در هسته خود همان استدلالی است که گریندل با ایده حکمرانی به‌قدر کفایت و اندروز با نقد محدودیت‌های اصلاح نهادی مطرح کرده‌اند (Grindle, 2004; Andrews, 2013). تفاوت در آن است که آن ادبیات، نقد را به بازطراحی روش پژوهش و توصیه سیاستی رسانده و این ادبیات، غالباً در سطح اعلام تمایز باقی مانده است. این مشاهده، برخلاف تصور رایج، نشان می‌دهد که ظرفیت گفت‌وگوی نظری میان دو سنت بیش از آن چیزی است که تقابل‌سازی‌های موجود القا می‌کنند.

بر پایه این یافته‌ها، چارچوبی چهارگامی برای انضباط‌بخشی مفهومی به این حوزه پیشنهاد می‌شود. گام نخست، تفکیک صریح لایه هنجاری از لایه تحلیلی است. گزاره‌ای که می‌گوید حاکم باید عادل باشد، گزاره‌ای هنجاری و ارزشمند است؛ اما تا زمانی که به گزاره‌ای درباره سازوکارهایی که عدالت را در یک نظام اداری تولید یا تخریب می‌کنند ترجمه نشود، گزاره‌ای پژوهشی نیست. آمیختن این دو لایه، منشأ بخش بزرگی از ابهام‌های موجود است.

گام دوم، جایگزینی پسوندزنی با افزودن ویژگی به یک تعریف حداقلی است. به‌جای ساختن اصطلاحی تازه، پژوهشگر می‌تواند از تعریفی حداقلی و مشترک از حکمرانی آغاز کند و سپس تصریح کند که کدام ویژگی تعریفی افزوده می‌شود و افزودن آن، دامنه مصادیق را چگونه محدود می‌کند. این همان حرکت آگاهانه روی نردبان انتزاع است که سارتوری

توصیه کرده و کولیر و لویتسکی نشان داده‌اند که غفلت از آن، چه هزینه‌ای برای یک حوزه دانشی دارد (Sartori, 1970; Collier & Levitsky, 1997).

گام سوم، الزام مفهوم به شاخص و داده است. هیچ الگویی نباید بدون تصریح سطح سوم گرتز، یعنی شاخص‌های قابل مشاهده، به‌عنوان الگوی حکمرانی عرضه شود (Goertz, 2006). این الزام، هم‌زمان دو کار می‌کند: مفهوم را آزمون‌پذیر می‌سازد و امکان انباشت عمودی را فراهم می‌آورد، زیرا شاخص مشترک، مقایسه میان مطالعات را ممکن می‌کند. تجربه شاخص‌های جهانی حکمرانی نشان می‌دهد که حتی شاخص‌های ناقص، اگر روش‌شناسی و محدودیت‌هایشان شفاف اعلام شود، به پیشرفت تجمعی کمک می‌کنند (Kaufmann et al., 2011).

گام چهارم، جایگزینی تقابل‌سازی با گفت‌وگوی نظری است. ادبیات جهانی حکمرانی، همان‌گونه که نشان داده شد، خود میدان نقدهای تند درونی است. ورود به این میدان و مواجهه با نقدهای موجود، هم اعتبار علمی تولیدات داخلی را افزایش می‌دهد و هم آن‌ها را از تکرار نقدهایی که پیش‌تر و دقیق‌تر مطرح شده‌اند بی‌نیاز می‌کند.

این پژوهش دو دسته پیامد کاربردی دارد. برای نشریات و داوران، چارچوب هفت‌معیاره می‌تواند به‌مثابه سیاهه ارزیابی مقالات این حوزه به کار رود و به‌ویژه سه پرسش را در فرآیند داوری الزامی کند: تعریف حداقلی مفهوم چیست؛ چه شاخصی برای سنجش آن پیشنهاد شده؛ و چه شواهدی می‌توانست مدعای مقاله را نقض کند. برای پژوهشگران و سیاست‌گذاران، گونه‌شناسی ارائه‌شده نقشه‌ای برای جهت‌یابی در ادبیات و پرهیز از بازتولید اصطلاحات هم‌پوشان فراهم می‌آورد.

محدودیت‌های پژوهش را باید صریح گفت. نخست، انتخاب پیکره بر مبنای نمونه‌گیری نظری هدفمند انجام شده و ادعای احصای جامع ندارد؛ بنابراین ممکن است آثاری با کیفیت مفهومی بالاتر از میانگین پیکره، در تحلیل نیامده باشند. دوم، داوری کیفی بر پایه چارچوب هفت‌معیاره، هرچند با ملاک‌های از پیش تعریف‌شده انجام شده، از عنصر قضاوت پژوهشگر مبرا نیست. سوم، تمرکز مقاله بر ادبیات فارسی است و تجربه کشورهایی مانند ترکیه، مالزی و اندونزی که ادبیات مشابهی تولید کرده‌اند بررسی نشده است.

بر همین اساس، سه خط پژوهشی برای آینده پیشنهاد می‌شود: نخست، اجرای یک مرور نظام‌مند کامل با گزارش شفاف مراحل غربالگری و تعداد آثار در هر مرحله، تا تصویری کمی از حجم و روند رشد این ادبیات به دست آید؛ دوم، مطالعه تطبیقی میان تجربه ایران و کشورهای اسلامی دیگر برای تشخیص آنکه کدام ویژگی‌های این الگوی مفهوم‌سازی خاص ایران و کدام یک عام است؛ و سوم، تلاش برای عملیاتی‌سازی دست‌کم یکی از الگوهای موجود تا سطح شاخص و آزمون میدانی آن، به‌عنوان نمونه‌ای از آنچه در این مقاله به‌عنوان راه برون‌رفت پیشنهاد شد.

سخن پایانی آنکه ارزیابی انتقادی این ادبیات، به معنای انکار ضرورت پرسش از نسبت ارزش‌ها و حکمرانی نیست. این پرسش، پرسشی اصیل و در سنت مطالعات مدیریت دولتی کاملاً مشروع است. آنچه نقد شد، شیوه‌ای است که این پرسش اصیل در قالب آن صورت‌بندی شده است. تفاوت میان یک سنت پژوهشی بارور و یک انباشت واژگانی، در اهمیت پرسش نیست؛ در انضباط روشی است که پاسخ با آن ساخته می‌شود.

بیانیه‌های پژوهش

مشارکت نویسندگان (بر اساس CRediT taxonomy)

نویسنده مسئول تأیید می‌کند که تنها نویسنده این مقاله بوده و مسئولیت تمام جنبه‌های این کار را بر عهده دارد.

بیانیه تأمین مالی

این پژوهش هیچ‌گونه گرنت یا حمایت مالی مشخصی از سوی هیچ‌یک از سازمان‌ها یا نهادهای تأمین‌کننده مالی در بخش‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده است. نویسندگان برای انجام پژوهش، نگارش مقاله یا انتشار آن، هیچ‌گونه حمایت مالی دریافت نکرده‌اند.

تأیید اخلاقی

تأیید اخلاقی مورد نیاز نبود زیرا این یک تجزیه و تحلیل داده ثانویه بود.

نحوه استفاده نویسندگان از هوش مصنوعی

نویسنده اعلام می‌دارند که در تهیه این مقاله از هیچ ابزار هوش مصنوعی (AI) برای نگارش، تحلیل یا تولید داده استفاده نشده است. تمامی محتوای مقاله حاصل تلاش و قضاوت انسانی نویسنده است.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که هیچ‌گونه تضاد منافع مالی یا شخصی مرتبط با این پژوهش وجود ندارد.

بیانیه در دسترس بودن داده‌ها

داده‌هایی که یافته‌های این پژوهش را پشتیبانی می‌کنند، در صورت درخواست مبتنی بر ضرورت علمی، توسط نویسنده مسئول در دسترس هستند.

References

- Abedi Darcheh, M., Zarei, B., Ahmadi, S. A., & Pishgahifard, Z. (2020). A comparative explanation of two approaches: Islamic transcendent governance and good governance. *Researches of the Islamic Revolution*, 9(34). [In Persian]
- Aghapirouz, A. (2022). Foundations of the administrative system from the perspective of Islamic teachings. *Islam and Management*, 9(17), 221-246. <https://doi.org/10.30471/im.2021.7712.1246> [In Persian]
- Aghazadeh, H., & Mohebbi, A. (2023). A mechanism for formulating up-to-date governance strategies based on Islamic teachings. *Journal of Entrepreneurship and Agricultural Sustainable Development*, 10(3), 152-167. <https://doi.org/10.22069/jead.2023.20602.1644> [In Persian]
- Ahmadi, M. H. (2023). Politics and the problem of the technique of governance in the Islamic Republic of Iran. *Transcendent Governance*, 4(1), 67-86. [In Persian]

- Andrews, M. (2013). *The limits of institutional reform in development: Changing rules for realistic solutions*. Cambridge University Press.
- Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19-32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Bevir, M. (2012). *Governance: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Collier, D., & Levitsky, S. (1997). Democracy with adjectives: Conceptual innovation in comparative research. *World Politics*, 49(3), 430-451. <https://doi.org/10.1353/wp.1997.0009>
- Collier, D., & Mahon, J. E. (1993). Conceptual 'stretching' revisited: Adapting categories in comparative analysis. *American Political Science Review*, 87(4), 845-855. <https://doi.org/10.2307/2938818>
- Danaeefard, H. (2012). Designing a national observatory of policy and management lesson-drawing in the Islamic Republic of Iran. *Journal of Science and Technology Policy*, 4(4), 13-25. [In Persian]
- Derakhshe, J., & Mousavinia, S. M. (2018). Components of good governance in the governing conduct of the Prophet of Islam. *Researches of Science and Religion*, 9(1), 1-28. [In Persian]
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Fukuyama, F. (2013). What is governance? *Governance*, 26(3), 347-368. <https://doi.org/10.1111/gove.12035>
- Gerring, J. (1999). What makes a concept good? A criterial framework for understanding concept formation in the social sciences. *Polity*, 31(3), 357-393. <https://doi.org/10.2307/3235246>
- Goertz, G. (2006). *Social science concepts: A user's guide*. Princeton University Press.
- Grindle, M. S. (2004). Good enough governance: Poverty reduction and reform in developing countries. *Governance*, 17(4), 525-548. <https://doi.org/10.1111/j.0952-1895.2004.00256.x>
- Grindle, M. S. (2007). Good enough governance revisited. *Development Policy Review*, 25(5), 533-574. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7679.2007.00385.x>
- Heidari Haratmeh, M. (2024). Interpretive structural modeling of the components of good governance. *New Researches in Islamic Governance*, 1(1), 10-39. [In Persian]
- Hejazifar, S. (2023). The nature and actors of Islamic governance based on the sayings of Imam Ali (AS). *Islamic Management*, 31(2), 87-127. [In Persian]
- Javidi, R. (2022). The model and theory of the effectiveness of the Islamic state with a civilizational approach. *Fundamental Studies of New Islamic Civilization*, 5(1), 53-96. <https://doi.org/10.22070/nic.2022.15510.1150> [In Persian]
- Kalateh Qazi, A., & Torabi, A. (2021). Presenting a model of transcendent governance based on the model of Alavi governance. *Transcendent Governance*, 2(2), 59-88. [In Persian]
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2011). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and analytical issues. *Hague Journal on the Rule of Law*, 3(2), 220-246. <https://doi.org/10.1017/S1876404511200046>
- Ma'dani, J., & Najari, R. (2022). Exploring and explaining the components of sound Islamic governance in light of the pure values of the Islamic Revolution. *Islamic Management*, 30(3), 115-148. [In Persian]
- Maknoon, R., Salimi, J., & Bahrami, M. (2014). A meta-analysis of the pathology of development plans in Iran. *Economic Strategy*, 3(10), 137-167. [In Persian]

- Malekitabar, E., Movahedi, M., Ghazanfari, M., & Moradian, M. (2022). Identifying and prioritizing the dimensions of governance from the perspective of Imam Khomeini. *Strategic Management Studies of National Defence Studies*, 6(21), 279-296. [In Persian]
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363. <https://doi.org/10.1086/226550>
- Mirzaei, S. (2020). The story of science and technology governance in Iran. *Transcendent Governance*, 1(4), 103-118. [In Persian]
- Mohammadi, H., Miri, M., Latifi, M., Mohtadi, M. M., & Bazargani, H. (2022). Designing a model for organizing revolutionary institutions in Islamic governance. *Islamic Management*, 30(3), 43-76. [In Persian]
- Popper, K. R. (2002). *The logic of scientific discovery*. Routledge. (Original work published 1959)
- Pritchett, L., Woolcock, M., & Andrews, M. (2013). Looking like a state: Techniques of persistent failure in state capability for implementation. *Journal of Development Studies*, 49(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/00220388.2012.709614>
- Qanadanzadeh, M. H., Ganjali, A., & Golchin, S. (2022). Exploring the dimensions of Alavi transcendence-oriented leadership based on Nahj al-Balagha. *Islamic Management*, 30(2), 63-103. [In Persian]
- Rahnavard, F., Sanaeifar, M., Lesani Fesharaki, M. A., & Taherpour Kalantari, H. (2022). Dimensions and components of desirable governance in the Holy Quran. *Islamic Management*, 30(3), 11-41. [In Persian]
- Rhodes, R. A. W. (1996). The new governance: Governing without government. *Political Studies*, 44(4), 652-667. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
- Rothstein, B., & Teorell, J. (2008). What is quality of government? A theory of impartial government institutions. *Governance*, 21(2), 165-190. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2008.00391.x>
- Salimi, J., & Maknoon, R. (2018). A qualitative meta-analysis of scientific research on the problem of governance in Iran. *Public Administration*, 10(1), 1-30. [In Persian]
- Sartori, G. (1970). Concept misformation in comparative politics. *American Political Science Review*, 64(4), 1033-1053. <https://doi.org/10.2307/1958356>
- Seyed Tabatabaei, S. M., Latifi, M., Javanali Azar, M., & Bagheri, M. (2024). The school of Islamic public administration (1): Main assumptions and social and political foundations. *Islamic Management*, 32(4). [In Persian]
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333-339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003). Towards a methodology for developing evidence-informed management knowledge by means of systematic review. *British Journal of Management*, 14(3), 207-222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.00375>
- Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26(2), xiii-xxiii.
- Zeinoddini, M. (2023). The charter of transformation in the Islamic Republic of Iran based on the thought of Imam Khamenei. *Islamic Management*, 31(3), 11-45. [In Persian]